УДК: 330.5
JEL: E20, E25, I31
ORCID ID: 0000-0003-0513-8263
DOI https://doi.org/10.17721/tppe.2022.44.11

Кундєєва Г.О., д.е.н., доц.
Національний університет харчових технологій
Мартинюк Л.А., к.е.н.,доц.
КНУ імені Тараса Шевченка

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СПОЖИВАННЯ ПРОДОВОЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ДОСЯГНЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано ступінь впливу соціально-економічної нерівності на задоволення життєво необхідних потреб різних соціальних груп в Україні. Зазначено, що така нерівність стає основною перешкодою щодо фізичного та фінансового доступу до продовольства і, врешті, виникнення диспропорцій у формуванні та розвитку інклюзивного суспільства.

Визначено еволюцію поглядів на трактування продовольчої безпеки: від продовольчого забезпечення (тобто виробництва достатнього обсягу харчових продуктів) до орієнтації на безпеку харчування як важливу складову якості життя населення. Підкреслено важливість багатоаспектного аналізу системи забезпечення безпеки харчування, а саме її соціальну, економічну та біологічну складові. Виходячи з біологічного аспекту харчування досліджено рівень його збалансованості за основними макро- і мікронутрієнтами та калорійністю. Протягом досліджуваного періоду (2000 – 2020 рр.) поживність раціону українця перевищувала рекомендовану норму за рахунок споживання продуктів рослинного походження; при цьому калорійність продуктів тваринного походження становила не більше 30% фактичної добової потреби (норма – 55%). На основі застосування регресійного аналізу встановлено існування прямого (лінійного) зв'язку між тривалістю життя людини (обидві статі) і калорійністю раціону тваринного походження. Розраховано, що при вживанні фізіологічної норми продуктів тваринного походження прогнозна тривалість життя українця становитиме 79,9 років.

Проведено аналіз диференціації споживчих витрат домогосподарств України за квінтильними (20%-ми) групами протягом 2010-2020 рр. Встановлено, що протягом останніх 5-ти років спостерігається зростання диференціації витрат на харчування між п'ятою та першою квінтильними групами. Зазначено, що основними умовами досягнення продовольчої безпеки та безпеки харчування за критерієм «економічна доступність продовольства» є зростання доходів, нівелювання їх диференціації та скорочення масштабів бідності населення. Визначено основні фактори впливу на продовольчу безпеку України в умовах воєнного стану. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади при розробці напрямів підтримки продовольчої безпеки з урахуванням безпеки харчування.

Ключові слова: *продовольча безпека, безпека харчування, біологічний, економічний та соціальний аспекти харчування, регресійний аналіз, квінтильні групи, диференціація споживання.*

Постановка проблеми. Система розподілу доходів і національного багатства, що сформувалася в Україні, при якій надмірні переваги одних, нечисленних соціальних груп забезпечуються за рахунок обмеження сукупних функціональних можливостей інших, більш численних соціальних груп, перебуває в разючому протиріччі з базовими принципами

інклюзивного суспільства. Нерівність, як показник «якості» розподілу ресурсів (благ) та рівня реалізації сукупних функціональних можливостей індивідів, зумовлює цілий комплекс соціальних проблем: рівень та якість життя населення, відтворення людського капіталу, економічну та демографічну поведінку індивідів тощо. В умовах надмірної соціально-економічної нерівності, з властивою їй масштабною бідністю (відносною та абсолютною) загострюються проблеми задоволення життєво необхідних потреб людини. Проблема зростання соціально-економічної нерівності важлива для України ще й тому, що нерозривно пов'язана з бідністю, яка є основним бар'єром у фізичному та фінансовому доступі до продовольства та стає основним ризиком для продовольчої безпеки.

Аналіз останніх публікацій. Проблема продовольчої безпеки займає чільне місце у роботах зарубіжних та вітчизняних науковців. Серед останніх досліджень слід зазначити праці М.В. Гладій та Ю.Я. Лузан [1], Allen A., Maestre M., Gelli A, [2], що присвячені ринковим трансформаціям аграрного сектору та їх впливу на продовольчу безпеку. Економічну доступність продовольства досліджували Кощій О.В. [3], Мудрак Р.П. [4], Bai Y., Alemu R., Block S.A., Headey D., Masters W.A. [5], Drewnowski A. [6], Herforth A., Bai Y., Venkat, A., Mahrt, K., Ebel, A., Masters W.A [7]. Велика увага дослідженню проблем подолання бідності, у тому числі продовольчої, приділяється такими вченими, як Лібанова Е.М. [8], Черенько Л.М. [9] та ін. Корисність, або харчову цінність окремих продуктів харчування та раціону харчування досліджено Корзуном В.Н. [10], Смоляром В.І. [11]; Шевченком О.Ю., Сімахіною Г.О., Шевченко А.О. [12], Fulgoni, V.L., Keast, D.R., Drewnowski A.[13]. Аспекти споживчих переваг розглянуті в працях Мудрака Р.П., Соковніної Д.М. [14], Сімахіної Г.О., Науменко Н.В. [15], Drewnowski A., Specter S. [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання диференціації доходів населення як фактора забезпечення продовольчої безпеки та його впливу на підвищення якості життя, здоров'я пересічного українця, насамперед, за рахунок здорового, безпечного харчування залишаються маловивченими та потребують окремого наукового пошуку.

Метою даної статті є аналіз впливу соціально-економічної нерівності на забезпечення продовольчої безпеки України та нівелювання продовольчої бідності.

Методика дослідження базується як на традиційних загальнонаукових методах, таких як діалектичний підхід до процесів та явищ, логічний, системний, історичний, наукового абстрагування тощо, так і специфічних. Зокрема, метод динамічних рядів дозволяє досліджувати кількісну та якісну зміну показників продовольчої безпеки. Статистичні прийоми угруповання застосовані для пошуку закономірностей проблем недоїдання чи переїдання населення України. Економіко-математичний метод використано для побудови прогнозних кількісних значень тривалості життя українця залежно від калорійності харчового раціону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пошук шляхів продовольчого забезпечення - досить гнучка концепція для різних моделей і рівнів розвитку економік країн світу. Система поглядів на продовольчу безпеку почала формуватися лише в середині 70-х років минулого століття під час обговорення міжнародних проблем глобальної продовольчої кризи. Спочатку увага була зосереджена, насамперед, на продовольчому забезпеченні - виробництві достатнього обсягу харчових продуктів та стабільності цін на основні продовольчі товари на міжнародному та національному рівнях.

У 1983 р. ФАО розширила свою концепцію, зосередившись на забезпеченні доступу до продовольчих продуктів соціально вразливих категорій населення [17]. У цей час міжнародне співтовариство у вирішенні продовольчої безпеки було сконцентровано на проблемах недоїдання (насамперед, білково-енергетичного дисбалансу) та пов'язаного з ним негативного впливу на трудову активність і здоров'я людини. У Римській декларації про всесвітню продовольчу безпеку (1996 р.) зазначено, що продовольча безпека передбачає як фізичну та економічну доступність харчових продуктів відповідно до раціональних норм споживання, так і забезпечення населення продовольством відповідно до зростаючих індивідуальних потреб[18]. Такий підхід базується на визначенні продовольчої безпеки як забезпеченні фізичної та економічної доступності продовольства для будь-якого індивідуума відповідно до його дієтичних потреб та переваг, тобто враховується габітус харчування.

Зростання важливості питань харчування у продовольчій проблемі обумовило створення окремої організаційної структури ООН ФАО – Підкомітету з питань харчування Адміністративного комітету координації (ПКГ АКК). Діяльність ПКХ АКК спрямована на забезпечення доступу до збалансованого харчування на глобальному рівні, що гарантує отримання людиною основних поживних компонентів, необхідних для здорового та активного життя. Було запропоновано багатоукладне планування харчування як новий підхід у боротьбі з неповноцінним харчуванням, що знайшло своє відображення в документі «Продовольче планування та планування харчування», який містив пропозиції щодо планування розвитку суспільства з урахуванням питань харчування [19]. У документі наголошується, що неповноцінне харчування є не просто проблемою наявності продовольства, це прояв бідності (злиденності) та безправ'я. Планування харчування стає головним завданням всебічного планування розвитку суспільства, оскільки первинною метою має стати стале зменшення масштабів неповноцінного харчування. Відповідно до цього підходу, право на харчування є питанням державної політики та має враховуватися у плануванні економіки на національному рівні через визначення заходів щодо покращення харчування як головного компонента загального розвитку країни. Однак, у вітчизняних документах щодо стратегічного розвитку України це питання не розглядається.

У 90-х роках минулого століття відбулося розширення сутнісного розуміння таких понять, як голод і неповноцінне харчування, включаючи недоїдання та нестачу поживних мікроелементів. У 1990 р. ЮНІСЕФ розроблено директивний документ «Концептуальна основа неповноцінного харчування». У цьому документі вказані фактори, що зумовлюють повноцінність (неповноцінність) харчування на різних рівнях соціальної організації:

- прямі фактори (неадекватність харчового раціону, хвороби) - діють на рівні індивіда;
- структурні фактори (адекватна продовольча забезпеченість, необхідний догляд за дитиною, що особливо важливо для забезпечення необхідного харчування дітей, здорове довкілля та доступ до медичних послуг) - на рівні домогосподарства;
- базові фактори (соціально-економічні, політичні умови та потенційні ресурси) - на субнаціональному, національному та регіональному рівнях [20].

Зазначена концепція знайшла свій подальший розвиток у роботі Міжнародної конференції з питань харчування (МКБ) у 1992 році, яка стала першою міжурядовою зустріччю в галузі харчування, де було розроблено та прийнято Всесвітню декларацію та План дій у галузі харчування [21]. З 1995 р. використовується термін «безпека харчування», згідно з яким безпека харчування може бути визначена як належний рівень харчування з погляду достатності білків,

калорій, вітамінів та мінералів усіх членів домогосподарства [22]. Тобто, визначено важливість відповідної структури харчування і тому можна стверджувати, що безпека харчування включає як якісний і кількісний склад харчових продуктів, так і режим харчування, виконання якого цілком лежить у площині відповідального ставлення людини до власного здоров'я.

Позиція експертів ФАО базується на тому, що безпека харчування існує тоді, коли люди споживають їжу в належній кількості та належної якості з погляду різноманіття вмісту поживних речовин та безпеки для задоволення своїх харчових потреб і переваг для ведення активного та здорового способу життя, що відповідають рівню охорони здоров'я, освіти та медичного обслуговування [23].

З метою підвищення уваги до питань харчування ЮНІСЕФ запропонував таке визначення: «продовольча безпека та безпека харчування досягаються тоді, коли належна їжа (за кількістю, якістю, соціально-культурною прийнятністю) є і доступна для всіх людей у будь-який час і використовується ними для ведення здорового та активного способу життя» [24]. Виходячи з цього, «продовольча безпека та безпека харчування» стає більш ширшим поняттям, що передбачає наявність, доступність, стабільність поставок продовольства та ефективне (раціональне) використання харчових продуктів в умовах обмеженості ресурсів.

Таке уточнення дозволяє розширити визначення продовольчої безпеки з урахуванням якості харчування: «продовольча безпека та безпека харчування» існують тоді, коли усі люди в будь-який час мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої кількості якісної їжі, що дає можливість задовольняти їхні харчові потреби відповідно до фізіологічних норм споживання, мати безпечне харчування (збалансоване за структурою та режимом), яке сприяє тривалому здоровому життю людини.

Виходячи із значущості харчування у формуванні здоров'я людини та здоров'я як фактора економічного зростання країни, вважаємо, що дослідження має включати:

- біологічний аспект харчування для визначення перспективного напряму розвитку агросектору та харчової промисловості;
- економічний аспект харчування як фактор економічного розвитку країни;
- соціальний аспект харчування як основу соціально-орієнтованої економіки країни.

Такий багатоаспектний аналіз харчування зумовлений безпекою харчування - його збалансованістю за макро- і мікронутрієнтами та енергетичною достатністю, що дозволяє ефективно використовувати обмежений грошовий дохід домогосподарства.

Для того, щоб одночасно впоратися з численними проблемами недоїдання, необхідні різноманітні дієти, багаті на поживні речовини. Саме для забезпечення безпеки харчування потрібні як калорії, так і поживні речовини. Мова йде про доступну щільність поживних речовин, що характеризується сприятливим співвідношенням між грошовою вартістю продуктів харчування та їх поживною цінністю [6]. На думку Allen A., Maestre M. and Gelli A., стратегічним механізмом усунення розриву у доступі до поживних продуктів харчування є просування інклюзивних агро-продовольчих виробничо-збутових ланцюжків у галузі харчування (тобто вигідних для всіх учасників та пов'язаних із справедливими ринками)[2].

Виходячи з вищезазначеного біологічного аспекту, нами проведено аналіз харчування - його збалансованість за основними макро- і мікронутрієнтами та калорійністю, що дозволило визначити зв'язок між рівнем харчування та тривалістю життя людини. Динаміка калорійності середньодобового споживання харчових продуктів в Україні у 2000–2020 рр. на одну особу наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка калорійності середньодобового споживання харчових продуктів у 2000–2020 рр. в Україні (на одну особу)

Показник		калорійність продуктів тваринного походження, ккал	% до граничного значення	калорійність продуктів рослинного походження, ккал	% до граничного значення	калорійність середньодобового споживання харчових продуктів, ккал	% до граничного значення	частка калорійності продуктів тваринного походження у калорійності середньодобового споживання харчових продуктів,%
Граничне значення калорійності добового раціону харчування		1375		1125		2500		
Роки	2000	611	44	2050	182	2661	106	23
	2005	733	53	2183	194	2916	117	25
	2010	809	59	2124	189	2933	117	28
	2011	807	59	2144	191	2951	118	27
	2012	844	61	2110	188	2954	118	29
	2013	868	63	2101	187	2969	119	29
	2014	849	62	2090	186	2939	118	29
	2015	791	58	2008	179	2799	112	28
	2016	790	58	1952	174	2742	110	29
	2017	781	57	1926	171	2707	108	29
	2018	787	58	1919	169	2706	108	29
	2019	800	58	1891	168	2691	108	30
	2020	802	58	1872	166	2674	107	30

Джерело: складено і розраховано авторами на основі [25]

Результати проведеного аналізу свідчать, що протягом досліджуваного періоду поживність раціону однієї людини перевищувала рекомендовану норму, насамперед, за рахунок споживання продуктів рослинного походження, а калорійність продуктів тваринного походження становила не більше 30% фактичної добової калорійності раціону українця (при нормі 55%). У 2001-2013 рр. спостерігалося збільшення калорійності за рахунок продуктів тваринного походження, однак у 2014–2017 рр. відбулося її скорочення майже до рівня 2009 р. Наступна хвиля зростання калорійності продуктів тваринного походження спостерігалась у 2018-2020 рр. і становила 30% фактичної добової калорійності раціону.

Для вивчення взаємозв'язку між тривалістю життя людини (обидві статі) і калорійністю раціону та калорійністю раціону тваринного походження нами виконано регресійний аналіз у MS Excel. Обчислено парний коефіцієнт лінійної кореляції: для першої залежності він становить 0,17, для другої – 0,52. Відповідно до значень шкали Чеддока встановлено існування помітного прямого зв'язку між тривалістю життя людини (обидві статі) і калорійністю раціону тваринного походження. Проведений регресійний аналіз залежності свідчить, що найбільш адекватною є лінійна модель (рис. 1). Для оцінювання адекватності різних моделей (конкуруючих варіантів

рішень) використано коефіцієнт детермінації R2, максимальне значення якого має лінійна модель.

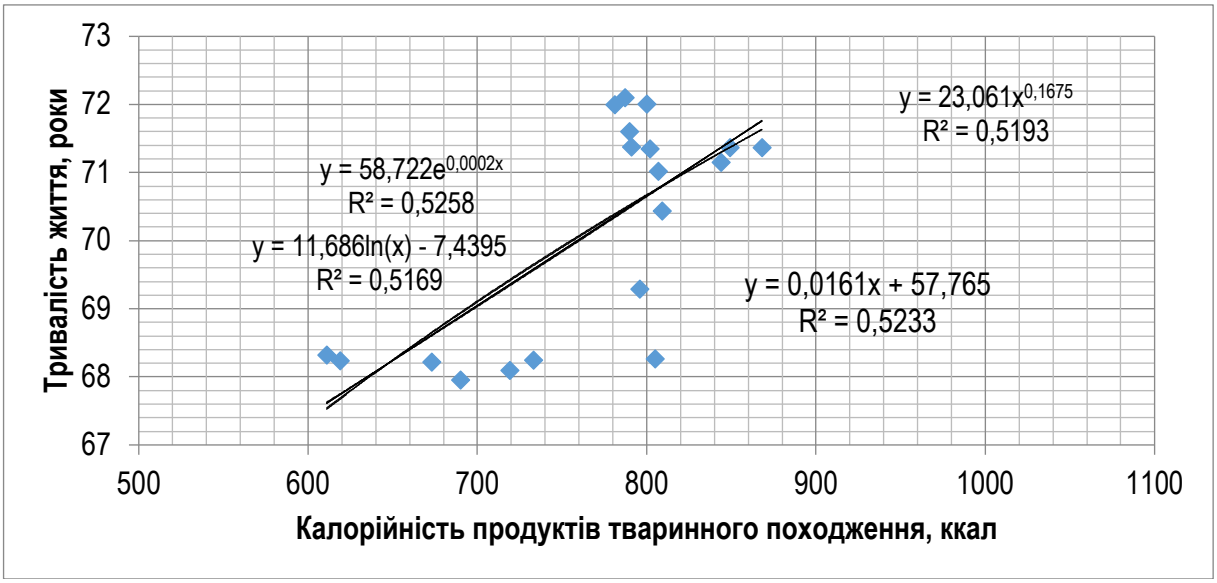

Рис. 1. Моделі лінійної залежності тривалості життя людини (обидві статі) від калорійності середньодобового споживання харчових продуктів тваринного походження, ккал

Джерело: складено авторами на основі [25]

Отримане рівняння Y = 57,765 + 0,161x (x - кількість кілокалорій від споживання продуктів тваринного походження) пояснює вплив калорійності харчових продуктів тваринного походження на тривалість життя, що становить понад 52%. Згідно з отриманим рівнянням, прогнозна тривалість життя українця буде на рівні 79,9 років при вживанні фізіологічної норми калорій продуктів тваринного походження (у 2020 році тривалість життя українця становила 71,35 років, а калорійність середньодобового споживання харчових продуктів тваринного походження - 802 ккал).

Рекомендований вміст жирів у раціоні людини становить 90-100 г на добу, причому 1/3 з них повинні становити олії, а 2/3 – жири тваринного походження. Дефіцит жирів, як і їх надлишок у харчовому раціоні людини призводить до погіршення здоров'я та виникнення ожиріння, атеросклерозу, серцево-судинних захворювань, новоутворень, жовчнокам'яної хвороби, порушення секреторної діяльності печінки та підшлункової залози [10; 11]. На теперішній час найбільшу частку у забезпеченні населення країни жирами займають саме рослинні олії.

Потреба організму людини у білках залежить від віку, статі, кліматичних особливостей регіону та характеру трудової діяльності. Оптимальним вважається надходження білка з розрахунку не менше ніж 1 г на 1 кг маси тіла. Потреба дорослої людини у білках у середньому становить 70-110 г на добу, потреба дітей у білку – 1,5-4 г на 1 кг маси, причому білки тваринного та рослинного походження повинні бути у співвідношенні 1:1. Білок є основною складовою харчового раціону, що визначає характер всього харчування, і має становити не менше 12% добової калорійності [10; 11]. Дефіцит, як і надлишок білка у харчовому раціоні, негативно впливають на функціонування організму людини. Особливо чутливим до кількості споживання білків є дитячий організм [12].

Статистичні дані щодо споживання білка вказують на те, що у 2013-2020 рр. співвідношення між тваринами та рослинними білками становило майже 50 : 50. В 2000-2012 рр. спостерігалася істотна нестача тваринних білків, яку можна пояснити тим, що продукція тваринництва в 5-10 разів дорожча за продукцію рослинництва [3; 4; 14].

Споживання вуглеводів коливалося: у 2000 р. - 369 г/добу, 2001-2008 рр. - до 434 г/добу. З 2012 року спостерігається стійка тенденція до скорочення споживання вуглеводів. Зокрема, за період 2018-2020 рр. воно становило 345 г/добу. Слід зазначити, що основна роль вуглеводів - забезпечення майже 60% добової енергетичної цінності раціону.

Збалансований раціон харчування передбачає встановлення науково обґрунтованих співвідношень між білками, жирами та вуглеводами, а також між білками і жирами рослинного та тваринного походження. Справа в тому, що необхідну для поповнення енергетичних витрат калорійність їжі можна забезпечити за рахунок різних продуктів, але необхідно, щоб раціон був оптимальним та відповідав вимогам нутриціології. Дослідження балансу споживання мікроелементів свідчить, що немає чіткого їх співвідношення. ВООЗ рекомендує загальне співвідношення (%) білків: жирів: вуглеводів як 18:16:66, в українських нормах це співвідношення становить 13:13:75, або 1:1,2:4,6 [15]. Якщо у 1990 році таке співвідношення не досягало нормативного значення і складало 1:0,98:3,5, то у 2000-2020 рр. показник перевищував нормативне значення, насамперед, за рахунок збільшення споживання жирів і вуглеводів.

Значна частина населення змушена витрачати понад 60% щомісячного доходу на продовольство [9]. Витрати на харчові продукти, включаючи харчування поза домом, алкогольні та тютюнові вироби, для всіх домашніх господарств становлять понад 52% загальних витрат. Однак цей продуктовий набір не забезпечує балансу макро- і мікроелементів, життєво необхідних людині (особливо в необхідній кількості білка тваринного походження). У 2020 році тільки фактичні обсяги споживання картоплі, овочів, баштанних відповідали і, навіть, перевищували фізіологічну норму споживання, про що свідчать дані табл.2.

Таблиця 2

Споживання основних харчових продуктів населенням України у 2020 р.
(на одну особу на рік; кілограмів)

Показник	Вид харчових продуктів									
	М'ясо і м'ясо продукти	Молоко і молоко-продукти	Яйця, шт.	Риба і рибо-продукти	Цукор	Олія та інші рослинні жири	Картопля	Овочі та баштанні	Плоди, ягоди, горіхи	Хліб і хлібопродукти
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Фізіологічна норма споживання, кг	80	380	290	20	38	13	124	161	90	101
Раціональна норма споживання, кг	52	341	231	12	32	8	96	105	68	94
2000 р.	32,8	199,1	166	8,4	36,8	9,4	135,4	101	29,3	124,9
2005 р.	39,1	225,6	238	14,4	38,1	13,5	135,6	120	37,1	123,5
2010 р.	52	206,4	290	14,5	37,1	14,8	128,9	143	48	111,3

Продовження табл 2.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
2015 р.	51	210	280	8,6	36	12,3	138	161	51	103
2016 р.	51	210	280	8,6	36	12,3	138	161	51	101
2017 р.	51,7	200	273	10,8	30,4	11,7	143,4	159	52,8	100,8
2018 р.	53	198	275	11,8	30	11,9	139	164	58	100
2019 р.	53,6	200,5	282	12,5	28,8	12	135,7	164,7	58,7	97,6
2020 р.	53,8	201,9	278	12,4	27,8	12,3	134	164	56,5	96,6
2020 р. у % 2000 р.	164,02	101,41	167,47	147,62	75,54	130,85	98,97	162,38	192,83	77,34
2020 р. у % до фізіологіної норми	67,25	53,13	95,86	62,00	73,16	94,62	108,06	101,86	62,78	95,64
2020 р. у % до раціональної норми	103,46	59,21	120,35	103,33	86,88	153,75	139,58	156,19	83,09	102,77

Джерело: складено і розраховано авторами на основі [25]

Аналіз структури споживання харчових продуктів дає змогу визначити повноцінність харчування. Майже весь період незалежності України значна частина населення не має можливості купувати необхідну кількість харчових продуктів для забезпечення активного та здорового способу життя, а деякі можуть споживати лише дешеві продукти, не одержуючи необхідної кількості мікро- і макронутрієнтів.

Середньодушове споживання рослинної олії, яєць, картоплі, овочів та баштанних протягом досліджуваного періоду стійко перевищує мінімальну (раціональну) межу норми споживання. У 2020 році відповідає мінімальній нормі та перевищує її межу споживання м'яса та м'ясопродуктів, риби та рибопродуктів. Проте, значно нижчим від нижньої межі норми протягом розглянутого періоду є споживання молока та молочних продуктів, плодів, ягід і горіхів. У 2020 році середньодушове споживання продуктів харчування покращилося порівняно з показниками 2000 року за 7 із 10 основних продовольчих груп. Низькі показники покриття фізіологічної норми спостерігаються за найбільш цінними для споживача групами продовольства: молоко та молокопродукти - 53,13%, риба та рибопродукти - 62%, плоди, ягоди і горіхи - 62,78%, м'ясо та м'ясопродукти - 67,25%, цукор - 72%.

Розподіл доходів домогосподарств на харчування та інші споживчі потреби впливає на рівень середньодушового споживання харчових продуктів і тому на особливу увагу заслуговує питання диференціації споживання продовольства в залежності від рівня доходів населення. Державна служба статистики надає інформацію щодо обсягів споживання основних продовольчих груп країни. Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів за місяць можна здійснювати використовуючи квінтильний або децильний підходи. Квінтильний підхід передбачає, що все населення поділяється на п’ять груп (перший квінтиль - 20% домогосподарств з найменшими доходами - нижчий квінтиль, а п’ятий квінтиль - 20% домогосподарств з найбільшими доходами - вищий квінтиль); децильний підхід - населення поділяється на десять груп за рівнем середньодушових еквівалентних доходів (перший дециль - 10% домогосподарств з найменшими доходами - нижчий дециль; десятий дециль - 10% домогосподарств з найбільшими доходами - вищий дециль).

Проведено аналіз диференціації споживчих витрат домогосподарств України за квінтильними (20%-ми) групами протягом 2010-2020 рр. Результати цього аналізу вказують на існування диференціації у витратах на харчування (табл. 3).

Таблиця 3

Диференціація обсягів споживання основних продовольчих груп між п'ятою та першою квінтильною групами в Україні (2010-2020 рр.)

Показник	Роки										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Індикатор диференціації вартості харчування для домогосподарств п'ятої і першої квінтильної групи	1,39	1,6	1,62	1,62	1,56	1,48	1,59	1,62	1,68	1,77	1,53
М'ясо і м'ясопродукти	1,92	1,87	1,78	1,83	1,81	1,71	1,68	1,89	1,78	1,66	1,65
Молоко і молочні продукти	1,71	1,69	1,61	1,67	1,62	1,61	1,7	1,7	1,64	1,59	1,54
Яйця	1,22	1,29	1,22	1,27	1,22	1,24	1,29	1,39	1,29	1,29	1,29
Риба і рибопродукти	1,77	1,69	1,62	1,61	1,75	1,68	1,67	1,65	1,8	1,63	1,45
Цукор	1,36	1,35	1,31	1,25	1,38	1,36	1,41	1,66	1,35	1,26	1,23
Олія та інші рослинні жири	1,19	1,25	1,06	1,16	1,2	1,13	1,26	1,21	1,14	1,07	1,08
Картопля	1,06	1,13	0,95	1,06	1,16	1,12	1,17	1,17	1,05	1	1,04
Овочі та баштанні	1,49	1,54	1,39	1,47	1,55	1,58	1,53	1,65	1,53	1,44	1,42
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	2,29	2,29	2,2	2,16	1,96	2,09	2,11	1,95	2,03	2,15	1,96
Хліб і хлібні продукти	1,05	1,05	1,03	1,06	1,17	1,14	1,21	1,28	1,08	1	0,98

Джерело: складено і розраховано авторами на основі [27]

У 2010 р. коефіцієнт диференціації витрат на харчування мав найнижче за аналізований період значення - 1,39. У 2011-2013 рр. спостерігається значне посилення диференціації, що можна пояснити продовольчою кризою і значним зростанням цін на харчові продукти. У наступних два роки відбулося скорочення індикатора, але у 2016-2019 рр. знову спостерігається зростання диференціації витрат на харчування між п'ятою та першою квінтильними групами. Необхідно звернути увагу на те, що українці, які за рівнем середньодушових еквівалентних доходів відносяться до першої квінтильної групи (середньодушові еквівалентні доходи не перевищують 3770 грн), практично перебувають на межі продовольчої бідності, оскільки частка їх споживчих витрат на продовольство перевищує встановлений граничний рівень 57,6%. Частка населення, енергетична цінність харчування добового раціону якого менша за 2100 ккал становила у 2020 р. 26,2 %, у 2019 р. - 24,9% (енергетична цінність раціону харчування менше 2100 ккал на добу за визначенням ВООЗ є межею бідності). Причому ці особи представлені в

усіх без винятку групах. Однак, серед 20% найбідніших таких нараховується 30,4%, а серед 20% найбільш заможних - 7,2% [7].

У кількісному вимірі диференціація споживання продовольства є більшою, ніж у грошовому виміру. Зберігається глибока диференціація у споживанні продовольства різними соціальними групами, які мають різний дохід. Досліджуючи диференціацію споживання основних продовольчих груп, встановлено таку залежність між нижчою та вищою квінтильними групами: мала різниця в обсягах споживання хліба та хлібопродуктів та картоплі (у більшості аналізованих років різниця не перевищує 10%); незначна різниця в обсягах споживання рослинних жирів, цукру та яєць; значна різниця (понад 50%) в обсягах споживання овочів та баштанних, риби та рибопродуктів, м'яса та м'ясопродуктів, молока та молочних продуктів; дуже велика різниця (майже у два рази) в обсягах споживання плодів, ягід і горіхів. Тобто, згідно з теорією поведінки споживача можна визначити: групу нижчих товарів - хліб та хлібопродукти, картопля; групу нормальних продуктів - олія, цукор, яйця, овочі та баштанні, риба та рибопродукти, молоко та молочні продукти; групу товарів-розкоші - м'ясо та м'ясопродукти, плоди, ягоди, горіхи.

Аналізуючи рівень фактичного споживання продовольства по квінтильних групах можна стверджувати, що для українських громадян із найнижчими доходами споживання харчових продуктів становить близько 2/3 фізіологічної норми, а споживання м'яса та м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів становить майже половину фізіологічної норми харчування (при чому, дефіциту продуктів харчування в країні немає). З цього факту можемо зробити висновок про значні цінові розбіжності на продовольчому ринку, а саме, існування ринку продовольства для бідних і багатих. Для України основним завданням у вирішенні продовольчої бідності є підвищення купівельної спроможності населення, яке могло б забезпечити економічну доступність продуктів харчування для всіх соціальних груп.

Питання зменшення витрат на продовольство є актуальним на глобальному рівні. Доступність здорового харчування, багатого на поживні речовини обмежується тим, що у всьому світі національні рекомендації щодо харчування ґрунтуються на обсягах харчових продуктів, а не на поживних речовинах. Однією з основних переваг підходу до здорового харчування, заснованого на поживних речовинах, є те, що споживача можна скерувати на вибір поживніших, але дешевших продуктів. Прикладом може бути запропонований економний план харчування (Thrifty Food Plan (TFP), призначений для задоволення потреб у поживних речовинах з мінімальними витратами. TFP, розроблений Міністерством сільського господарства США ще у 1975 році, являє собою набір харчових продуктів, призначених для забезпечення повноцінної дієти відповідно до Дієтичних рекомендацій для американців. За цим планом домогосподарства з низьким доходом можуть купувати харчові продукти та готувати їжу, за умов, що вони збільшать свій харчовий бюджет шляхом купівлі продовольства з вищою поживною якістю та нижчою ціною. Для цього, згідно Програми додаткової допомоги в харчуванні (SNAP), встановлений обсяг відповідної допомоги [26].

Міністерство сільського господарства США (USDA) у 2021 році оновило план економного харчування, який відповідає поточним дієтичним рекомендаціям і відображає різноманітність продуктів, що зазвичай споживають домогосподарства США. Новий економний план харчування включає більшу різноманітність фруктів, овочів, нежирного м’яса та морепродуктів. Тобто відображає більшу різноманітність здорових продуктів, у тому числі тих, які допомагають домогосподарствам економити час на кухні. Оновлений TFP дозволяє використовувати більш

зручні та економні форми їжі, такі як готові до вживання сухі сніданки, попередньо нарізані овочі, заморожені або консервовані. Результатом такого підходу стало підвищення рівня пільг у програмі додаткової допомоги в харчуванні (SNAP) для родин, що мають річний дохід нижче межі бідності на 15%. Зокрема, для таких категорій у 2022 р. передбачено збільшення максимальних виплат на 21 % – з 4,25 дол. США на людину на день до приблизно 5,45 дол. США. Таким чином, новий план харчування зменшить гостроту бідності для 20,5 мільйонів людей, включаючи 6,2 мільйона дітей [27]. Ці вдосконалення можуть мати довгостроковий вплив: наприклад, підтримати економічну мобільність і скоротити витрати на охорону здоров'я.

Перебування України в умовах тривалої турбулентності (2020-2021 рр. - світова пандемія і з 24.02.2022 року російська агресія) потребує швидких заходів реагування органів державної влади. Одним із таких заходів стало ухвалення Верховною Радою Закону України від 24.03.2022р. № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Даний закон спрямований на швидку інтеграцію сільськогосподарських угідь країни у виробництво сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану.

На теперішній час проблема доступу до продовольства актуальна для більшості українців, а особливо для соціально-незахищених категорій. Ключовими факторами впливу на погіршення продовольчої безпеки України в умовах воєнного стану є зростаюча інфляція, високі ціни на енергоносії, перебої з енергопостачанням, руйнування та закриття значної кількості підприємств, проблеми з логістикою, безробіття, зниження платоспроможного попит тощо. Необхідне створення системи екстреної продовольчої допомоги для надання безкоштовної їжі тим, хто має потребу через безкоштовні столові та продовольчі комори. Корисним при цьому було б використання досвіду західних країн щодо створення продовольчих банків. Так, у Німеччині, у майже 90 % адміністративних районів діють центри для безкоштовної видачі продуктів; у Канаді один раз на місяць роздають безкоштовну продовольчу допомогу незаможним категоріям населення; Франція розглядає можливість запровадження продовольчих чеків (талонів) [28].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що у щоденному раціоні українця не вистачає фактично усіх основних груп харчових продуктів, за винятком хліба та картоплі. Основною умовою досягнення продовольчої безпеки та безпеки харчування за критерієм «економічна доступність продовольства» є зростання доходів, нівелювання їх диференціації та скорочення масштабів бідності населення. В даний час, коли для України зростання доходів населення неможливе як під впливом внутрішніх, так і зовнішніх факторів, першочерговим завданням соціальної відповідальності держави у вирішенні проблеми продовольчої безпеки є зниження рівня диференціації доходів населення, що позначиться на зростанні попиту на продовольство. Для вирішення цього завдання, насамперед, необхідно:

- реформування системи оподаткування населення, а саме, скасування єдиної ставки прибуткового податку, яка зрівняла у податковому навантаженні і багатого і бідного, та перехід на прогресивне оподаткування. Тобто, встановлення таких розмірів податкових ставок, які б забезпечили співвідношення між доходами 10% найбагатших та 10% найбідніших громадян не більше ніж у 4 - 5 раз;

- здійснення «інвентаризації» існуючих одержувачів соціальних пільг; система соціальної допомоги має бути більш адресною та обов'язково пов'язаною з перевіркою ступеня потреби;

- запровадження податку на розкіш, багатство, нерухомість, землю тощо;

- встановлення раціональних обґрунтованих співвідношень між індивідуальним трудовим вкладом та матеріальною винагородою працівника, між приростами обсягів виробництва та фонду оплати праці;

- нівелювання суттєвих макроекономічних, міжгалузевих та міжпрофесійних диспропорцій в оплаті праці працівників. Для цього слід запровадити на законодавчому рівні фіксовані співвідношення мінімальної - середньої - максимальної зарплати з урахуванням регіональної складової.

На теперішній час найважливішим завданням держави стає створення механізмів ефективної соціальної політики, насамперед, адресної продовольчої допомоги соціально незахищеним групам населення, які мають забезпечити їм вільний доступ до продовольства відповідної якості та асортименту незалежно від рівня доходів.

Література

1. Гладій М.В., Лузан Ю.Я. Аграрні трансформації та селянські господарства в системі продовольчої безпеки України. Економіка АПК, 2020, № 5. С.6-21
2. Allen, A., Maestre, M., and Gelli, A. (2019). “Food value chains for nutrition,” in Agriculture for Improved Nutrition: Seizing the Momentum, eds S. Fan, S. Yosef, and R. Pandya-Lorch (Wallingford: CAB International). doi: 10.1079/97817863993
3. Кощій О.В. Проблеми забезпечення населення України продовольством. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 6. С. 441-448
4. Мудрак Р.П. Поведінка споживача як чинник продовольчої безпеки домогосподарства. Економічний часопис–XXI, 2014. 3-4(1), С. 27–30.
5. Bai Y., Alemu R., Block S.A., Headey D., Masters W.A. Cost and affordability of nutritious diets at retail prices: Evidence from 177 countries. Food Policy 2021, 99, 101983.
6. Drewnowski A. The cost of US foods as related to their nutritive value. Am. J. Clin. Nutr. 2010, 92, 1181–1188
7. Herforth A., Bai Y., Venkat A., Mahrt K., Ebel A., Masters W.A. Cost and affordability of healthy diets across and within countries. In Background Paper for the State of Food Security and Nutrition in the World 2020; FAO: Rome, Italy, 2020.
8. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Нац. академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Умань: Видавець "Сочінський М.М.", 2020. 456 с. С.176
9. Черенько Л.М. Нові форми бідноти в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища. Демографія та соціальна економіка. 2015. № 1 (23). С. 11–21.
10. Корзун В.Н., Тихоненко Ю.С. Функціональні продукти і їх роль у харчуванні людини. Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій. 2010. Вип. 38(2). С. 173-178.
11. Смоляр В.І. Формула раціонального харчування. Проблеми харчування. 2013. №1. С. 5-9.
12. Шевченко О.Ю., Сімахіна Г.О., Шевченко А.О. Оздоровче харчування в контексті продовольчої безпеки в Україні. Наукові праці НУХТ. 2020. Том 26, № 6 С. 36–43.
13. Fulgoni V.L., Keast D.R., Drewnowski A. Development and validation of the nutrient-rich foods index: A tool to measure nutritional quality of foods. J. Nutr. 2009, 139, 1549-1554,
14. Мудрак Р.П., Соковніна Д.М. Еластичність споживчого попиту на продукцію садівництва. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2016. 89 (2). С. 111-120
15. Сімахіна, Г.О., Науменко Н.В. Зв’язок харчування та стану здоров’я населення. Progress in Science and Education: Proceedings of the International Conference, September 26-27. New York, 2019. P. 106-117.
16. Drewnowski A., Specter S.E. Poverty and obesity: The role of energy density and energy costs. Am. J. Clin. Nutr. 2004, 79, 6-6
17. Офіційний сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації Об’єднаних Націй URL: http://www.fao.orgfao.org/home/en/

18. Римська декларація про світову продовольчу безпеку та План дій Всесвітнього продовольчого самміту. URL: http://www.fao.org/DOCREP/003/W3613E/W3613E00.HTM
19. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: http://www.fao.org
20. UNICEF. Strategy for improved nutrition of children and women in developing countries. (Policy Review Paper E/ICEF/1990/L.6). New York, United Nations Children's Fund. URL:http://www.ceecis.org/ iodine/01_global/01_pl/01_01_other_1992_unicef.pdf .
21. Всесвітня декларація і план дій в галузі харчування. URL: http://www.fao.org/
22. План дій в області підвищення рівнів харчування, Перше видання. URL: http://www.fao.org/
23. Шакир О. Основні проблеми розвитку харчування. URL: http://www.fao.org/fsnforum/sites/default/files/file/Terminology/MD776R(CFS)
24. Кісамбунг А.Р. Жінки: Основа продовольчої безпеки. Доповідь ІФПРІ про продовольчу політику. URL: http://www.fao.org/docrep/meeting/026/MD776R.pdf
25. Державна служба статистики України. Офіційний сайт URL: http://www.ukrstat.gov.ua/
26. Babb A.M., Knudsen D.C., Robeson S.M. A critique of the objective function utilized in calculating the Thrifty Food Plan. PLoS ONE 2019, 14 p.
27. Llobrera,J., Saenz M., Hall L. USDA Announces Important SNAP Benefit Modernization. URL:https://www.cbpp.org/research/food-assistance/usda-announces-important-snap-benefit-modernization
28. Їжа по талонах? У Зеленського заговорили про запровадження "продуктових карток": як це може працювати. URL: https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/izha-po-talonah-u-zelenskogo-zagovorili-pro-zaprovadzhennya-produktovih-kartok-yak-tse-mozhe-pratsyuvati.htm

References

1. Gladij M.V., Luzan Yu.Ya. Agrarni transformaciyi ta selyanski gospodarstva v systemi prodovolchoyi bezpeky Ukrayiny. Ekonomika APK, 2020,№ 5.-C.6-21
2. Allen, A., Maestre, M., and Gelli, A. (2019). "Food value chains for nutrition," in Agriculture for Improved Nutrition: Seizing the Momentum, eds S. Fan, S. Yosef, and R. Pandya-Lorch (Wallingford: CAB International). doi: 10.1079/97817863993
3. Koshhij O.V. Problemy zabezpechennya naselennya Ukrayiny prodovolstvom. Socialno-ekonomichni problemy suchasnogo periodu Ukrayiny. 2013. Вип. 6. С. 441-448
4. Mudrak R.P. Povedinka spozhyvacha yak chynnyk prodovolchoyi bezpeky domogospodarstva. Ekonomichnyj chasopys –XXI, 2014. 3-4(1), С. 27–30.
5. Bai Y., Alemu R., Block S.A., Headey D., Masters W.A. Cost and affordability of nutritious diets at retail prices: Evidence from 177 countries. Food Policy 2021, 99, 101983.
6. Drewnowski A. The cost of US foods as related to their nutritive value. Am. J. Clin. Nutr. 2010, 92, 1181–1188
7. Herforth A., Bai Y., Venkat A., Mahrt K., Ebel A., Masters W.A. Cost and affordability of healthy diets across and within countries. In Background Paper for the State of Food Security and Nutrition in the World 2020; FAO: Rome, Italy, 2020.
8. Libanova E.M. Bidnist naselennya Ukrayiny: metodologiya, metodyka ta praktyka analizu. Nacz. akademiya nauk Ukrayiny, In-t demografiyi ta socz. doslidzhen im. M. V. Ptuxy. Uman: Vydavecz "Sochinskyj M.M.",2020. 456 c. С.176
9. Cherenko L.M. Novi formy bidnoti v Ukrayini: osnovni proyavy ta ocinka masshtabiv yavyshha. Demografiya ta socialna ekonomika. 2015. № 1 (23). С. 11–21.
10. Korzun V.N., Tyxonenko Yu.S. Funkcionalni produkty i yix rol u xarchuvanni lyudyny. Naukovi praci Odeskoyi nacionalnoyi akademiyi xarchovyx texnologij. 2010. Вип. 38(2). С. 173-178.
11. Smolyar V.I. Formula racionalnogo xarchuvannya. Problemy xarchuvannya. 2013. №1. С. 5-9.
12. Shevchenko O.Yu., Simaxina G.O., Shevchenko A.O. Ozdorovche xarchuvannya v konteksti prodovolchoyi bezpeky v Ukrayini. Naukovi praci NUXT. 2020. Том 26, № 6 С. 36–43.
13. Fulgoni, V.L., Keast, D.R., Drewnowski, A. Development and validation of the nutrient-rich foods index: A tool to measure nutritional quality of foods. J. Nutr. 2009, 139, 1549-1554,

14. Mudrak R.P., Sokovnina D.M. Elastychnist` spozhyvchogo popytu na produkciyu sadivnycztva. Zbirnyk naukovyx pracz Umanskogo nacionalnogo universytetu sadivnycztva. 2016. 89 (2). C. 111-120
15. Simaxina G.O., Naumenko N.V. Zvyazok xarchuvannya ta stanu zdorovya naselennya.Progress in Science and Education : Proceedings of the International Conference, September 26-27. New York, 2019. P. 106-117.
16. Drewnowski A., Specter S.E. Poverty and obesity: The role of energy density and energy costs. Am. J. Clin. Nutr. 2004, 79, 6-6
17. Ofitsiinyi sait Prodovolchoi ta silskohospodarskoi orhanizatsii Obʹiednanykh Natsii URL: http://www.fao.orgfao.org/home/en/
18. Rymska deklaratsiia pro svitovu prodovolchu bezpeku ta Plan dii Vsesvitnoho prodovolchoho sammitu.URL: http://www.fao.org/DOCREP/003/W3613E/W3613E00.HTM
19. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni ta kulturni prava. URL: http://www.fao.org
20. UNICEF. Strategy for improved nutrition of children and women in developing countries. (Policy Review Paper E/ICEF/1990/L.6). New York, United Nations Children's Fund URL:http://www.ceecis.org/ iodine/01_global/01_pl/01_01_other_1992_unicef.pdf .
21. Vsesvitnya deklaraciya i plan dij v galuzi xarchuvannya. URL: http://www.fao.org/
22. Plan dij v oblasti pidvyshhennya rivniv xarchuvannya, Pershe vydannya. URL: http://www.fao.org/
23. Shakir O. Osnovni problemy rozvytku kharchuvannia URL: http://www.fao.org/fsnforum/sites/default/files/file/Terminology/MD776R(CFS
24. Kisambung A.R. ZHenshchiny: Osnova prodovolstvennoj bezopasnosti. Doklad IFPRI o prodovolstvennoj politike. URL: http://www.fao.org/docrep/meeting/026/MD776R.pdf
25. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny Ofycyalnuj sajt URL: http://www.ukrstat.gov.ua/
26. Babb, A.M.; Knudsen, D.C.; Robeson, S.M. A critique of the objective function utilized in calculating the Thrifty Food Plan. PLoS ONE 2019, 14 p.
27. Llobrera,J., Saenz M., Hall L. USDA Announces Important SNAP Benefit Modernization. URL:https://www.cbpp.org/research/food-assistance/usda-announces-important-snap-benefit-modernization
28. Kapustynska K. Yizha po talonax? U Zelenskogo zagovoryly pro zaprovadzhennya "produktovyx kartok": yak ce mozhe pracyuvaty. URL: https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/ izha-po-talonah-u-zelenskogo-zagovorili-pro-zaprovadzhennya-produktovih-kartok-yak-tse-mozhe-pratsyuvati.htm

Kundieieva Halyna,
Dr.Sc. (Economics), Associate Professor,
Department of Economic Theory
National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine
Martyniuk Liudmila, PhD in economics,
Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

DIFFERENTIATION OF FOOD CONSUMPTION IN THE CONTEXT OF ACHIEVING FOOD SECURITY IN UKRAINE

The degree of influence of socio-economic inequality on meeting the vital needs of various social groups in Ukraine is analyzed. It is noted that such inequality becomes the main obstacle in terms of physical and financial access to food and, ultimately, the emergence of disparities in the formation and development of an inclusive society.

The evolution of views on the interpretation of food security is determined: from food security (that is, the production of a sufficient amount of food products) to the orientation of food security as an important component of the quality of

life of the population. The importance of a multi-aspect analysis of the food security system, namely its social, economic and biological components, is emphasized. Based on the biological aspect of nutrition, the level of its balance in terms of the main macro- and micronutrients and caloric content was investigated. During the studied period (2000 - 2020), the nutritional content of the Ukrainian diet exceeded the recommended norm due to the consumption of plant products; at the same time, the calorie content of products of animal origin was no more than 30% of the actual daily requirement (the norm is 55%). Based on the application of regression analysis, the existence of a noticeable direct (linear) relationship between the life expectancy of a person (both sexes) and the caloric content of the diet of animal origin was established. It is calculated that if the physiological norm of products of animal origin is used, the expected life expectancy of a Ukrainian will be 79.9 years.

An analysis of the differentiation of consumer spending by Ukrainian households by quintile (20%) groups was conducted during 2010-2020. It was established that over the past 5 years, there has been an increase in the differentiation of food spending between the fifth and first quintile groups. It is noted that the main conditions for achieving food security and nutrition security according to the criterion "economic availability of food" are the growth of incomes, the leveling of income differentiation and the reduction of the scale of population poverty. The main factors of influence on the food security of Ukraine in the conditions of martial law have been determined. The results of the study can be used by state authorities in developing areas of food security support taking into account food security.

***Key words**: food security, food security, biological, economic and social aspects of nutrition, regression analysis, quintile groups, consumption differentiation.*